

Sociological analysis of the relationship between the unbalanced economic-social development of Tehran and the formation of informal settlements

*Amirali Aslani*¹

*Rezaali Mohseni*²

*Ehsan Rahmanikhalili*³

Type of article: A research paper taken from a doctoral dissertation

Received: 02/08/2024

Accepted: 15/10/2024

NAJA Strategic Studies Quarterly/Vol.9/NO.3 (serial 33)/Autumn 2024*163-202



DOI:10.1022034/SSJ.2024.103525

Abstract

Background and purpose: The current research was conducted with the aim of identifying and analyzing economic and social factors that led to unbalanced development in Tehran and their impact on the formation of informal settlements.

Method: This is an applied research of the correlation type, which was carried out with the secondary analysis method. Shannon's entropy was used to weight the indicators and the areas were ranked by the Vicor method, and the assumptions were also made using the SmartP software. L. S. were examined. The statistical population, statistics and information of indicators of economic and social development and informal settlements of Tehran city in the period of 1390 to 1400 were determined by the purposeful sampling method and the validity and reliability of the indicators were determined by using focus groups consisting of elites and specialists from different areas of the municipality.

Findings: Region 6 is the most developed region and regions 9, 17, 18, 19 and 21 have the lowest level of development among the regions. Regions 1 to 6 have developed with a relatively coordinated trend in all indicators, but regions 20 and 22 have had a high jump in the dimension of public urban and infrastructure services, and in other dimensions, they have received the lowest ranks; Also, all hypotheses were confirmed at the 99% level.

Results: According to the results of the research, by improving the quantitative and qualitative level of development indicators, with special attention to the less privileged areas and identifying the existing capacities in the small-scale industries sector, it is possible to increase employment and balance incomes and, as a result, reduce poverty and unemployment, which ultimately reduces It will look for informal settlements.

Keywords: development, social inequality, public and infrastructure services, social welfare, informal settlements.

1. PhD student in Economic Sociology and Development, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, sor.aslani@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (corresponding author), mohseni.net14@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, e.researcher95@gmail.com

تحلیل جامعه‌شناختی رابطه توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی شهر تهران با شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی

امیرعلی اصلانی^۱

رضاعلی محسنی^۲

احسان رحمانی خلیلی^۳

نوع مقاله: مقاله پژوهشی برگرفته از رساله دکتری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۴

فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا/سال نهم/ شماره ۳ (پیاپی ۳۳) - پاییز ۱۴۰۳* ۱۶۳-۲۰۲



DOI:10.1022034/SSJ.2024.103525

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر، باهدف شناسایی و تحلیل عوامل اقتصادی و اجتماعی که منجر به توسعه نامتوازن در شهر تهران شده و نیز تأثیر آنها بر شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی انجام شده است.

روش: این پژوهش کاربردی از نوع همبستگی است که با روش تحلیل ثانویه انجام شده است. برای وزن‌دهی شاخص‌ها از آنتروپی شانون استفاده شده و مناطق با روش ویکور رتبه‌بندی شدند و فرضیات نیز با استفاده از نرم‌افزار اسمارت پی. ال. اس. مورد بررسی قرار گرفتند. جامعه آماری، آمارها و اطلاعات شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تهران در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ با روش نمونه‌گیری هدفمند تعیین شدند و روایی و پایایی شاخص‌ها با استفاده از گروه‌های کانونی متشکل از نخبگان و متخصصان حوزه‌های مختلف شهرداری تعیین شد.

یافته‌ها: منطقه ۶ توسعه یافته‌ترین منطقه و مناطق ۹، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۱ نیز کمترین سطح توسعه را در بین مناطق دارا هستند. مناطق ۱ تا ۶ با یک روند نسبتاً هماهنگ در تمام شاخص‌ها توسعه داشته‌اند اما مناطق ۲۰ و ۲۲ در بُعد خدمات عمومی شهری و زیربنایی جهش بالایی داشته‌اند و در سایر ابعاد، پایین‌ترین رتبه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ همچنین، تمامی فرضیات در سطح ۹۹٪ تأیید شدند.

نتایج: طبق نتایج پژوهش، می‌توان با ارتقای سطح کمی و کیفی شاخص‌های توسعه، با توجه ویژه به مناطق کمتر برخوردار و شناسایی ظرفیت‌های موجود در بخش صنایع کوچک مقیاس، باعث افزایش اشتغال‌زایی و متعادل شدن درآمدها و در نتیجه، کاهش فقر و بیکاری شد که در نهایت، کاهش سکونتگاه‌های غیررسمی را به دنبال خواهد داشت.

واژگان کلیدی: توسعه، نابرابری اجتماعی، خدمات عمومی و زیربنایی، رفاه اجتماعی، سکونتگاه‌های غیررسمی.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، sor.aslani@gmail.com
۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، mohseni.net14@gmail.com
۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، e.researcher95@gmail.com

مقدمه

در کشورهای در حال توسعه، یکی از نمودهای نابرابری در توزیع منابع در بخش‌های مختلف شهر، شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی بیرون از مرز شهرهاست. در سال ۲۰۲۰، از هر چهار شهرنشین یک نفر در محله‌های فقیرنشین یا سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کردند (شریف‌زادگان و صفوی، ۱۴۰۲). توسعه شهری یکی از اصلی‌ترین اهداف مهم دولت‌ها به حساب می‌آید که وجوه مختلفی از زندگی افراد جامعه را در برمی‌گیرد؛ توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی زیرمجموعه‌های مقوله توسعه شهری هستند و اغلب در دستیابی به این هدف باید هم‌راستا با یکدیگر پیش روند؛ اینکه شهرها تنها در بعد مساحت پیش‌روی داشته و فاقد توسعه‌یافتگی در بخش‌های دیگر باشند، سبب به وجود آمدن توسعه‌ای نامتوازن خواهد شد که به معنای ترویج ارزش‌دهی بیش‌از اندازه به یکی از ابعاد توسعه بدون توجه به ابعاد دیگر است و پیامدهای ناگواری به دنبال خواهد داشت. از جمله مهم‌ترین این پیامدها می‌توان به مقوله حاشیه‌نشینی و ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی اشاره کرد. زاغه‌نشینی، آلونک‌نشینی، کپرنشینی و مانند آن که همگی تحت مفهوم کلی‌تر «سکونتگاه‌های غیررسمی» جای می‌گیرند، مسئله‌ای است که در سال‌های گذشته در شهرها پدیدار شده و به‌طور کلی ناشی از تحولات اجتماعی، اقتصادی و روند شهرنشینی و شهرگرایی ناهمگون است (بشیریه و مظفری، ۱۳۹۷).

سکونتگاه‌های غیررسمی به‌عنوان یکی از پیامدهای توسعه نامتوازن، نشان‌دهنده ناتوانی نظام‌های برنامه‌ریزی و مدیریت شهری در پاسخ به نیازهای جمعیت شهری هستند و به چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی جدیدی دامن می‌زنند. توسعه نامتوازن به معنای توزیع نابرابر منابع، فرصت‌ها و خدمات در بین مناطق مختلف شهر است که باعث بروز نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی می‌شود. در برخی از کشورها، توسعه اقتصادی - اجتماعی به‌جای اینکه بین بخش‌های گوناگون اقتصادی، هماهنگی و توازن ایجاد کرده و آنها را در راستای نیازها و خواسته‌های مردم جامعه قرار دهد، باعث ایجاد ناهماهنگی و عدم توازن اقتصادی و ازهم‌گسیختگی عمیق اجتماعی و فرهنگی می‌شود

(سیف‌اللهی، ۱۳۸۶)؛ به‌عنوان مثال، شهر تهران، به‌عنوان پایتخت و بزرگ‌ترین کلان‌شهر ایران در دهه‌های اخیر، با چالش‌های متعددی در زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی مواجه شده‌است. رشد سریع جمعیت، مهاجرت‌های داخلی و عدم توزیع متعادل منابع، منجر به شکل‌گیری نابرابری‌های قابل‌توجهی در سطح شهر شده‌است. این نابرابری‌ها نه‌تنها بر کیفیت زندگی ساکنان تأثیر گذاشته، بلکه به ظهور و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی نیز دامن زده‌است. درحالی‌که برخی از مناطق تهران از امکانات و خدمات شهری مناسبی برخوردار هستند، بخش‌های دیگر با کمبود زیرساخت‌ها، خدمات بهداشتی، آموزشی و اقتصادی مواجه‌اند. این نابرابری‌ها در کنار افزایش جمعیت، مهاجرت‌های داخلی و فشار بر بازار مسکن، موجب شده‌است که افراد به‌دنبال راه‌حل‌های غیررسمی برای تأمین مسکن خود باشند. سکونتگاه‌های نوین، به‌ویژه پشت‌بام‌نشینی و پارکینگ‌نشینی، به‌عنوان پاسخ به نیازهای مسکن در شرایط اقتصادی نامناسب و عدم دسترسی به مسکن رسمی و قانونی شکل گرفته‌اند. این نوع سکونتگاه‌ها نه‌تنها به مشکلات اجتماعی و اقتصادی مانند بیکاری، فقر و عدم دسترسی به خدمات عمومی دامن می‌زنند، بلکه چالش‌های جدیدی را در زمینه بهداشت، امنیت و کیفیت زندگی ساکنان ایجاد می‌کنند. بررسی عوامل مؤثر بر این پدیده و تحلیل پیامدهای آن می‌تواند به شناخت عمیق‌تری از دینامیک‌های اجتماعی و اقتصادی تهران کمک کرده و راهکارهایی را برای بهبود وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی و کاهش نابرابری‌ها ارائه دهد. بنابراین، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «چه عواملی در توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی تهران تأثیرگذارند و چگونه این عوامل به شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر تهران منجر می‌شوند؟»

پیشینه

طی چنددهه گذشته، مطالعات و بررسی‌های متعددی در زمینه مدیریت منابع شهرداری، توسعه پایدار کلان‌شهرها و سکونتگاه‌های غیررسمی در جهان و ایران انجام شده‌است و پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی را از ابعاد

مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فرهنگی، علل، اثرات و پیامدهای آن در سطوح متفاوت محلی، منطقه‌ای و ملی در کانون توجه خود قرار داده‌اند که در اینجا به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

سبزی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهش خود با عنوان «ارائه الگوی هوشمندسازی سازمانی با تأکید بر مؤلفه‌های حکمرانی خوب» نشان می‌دهند که هوشمندسازی سازمانی با استفاده از تفکر آینده‌نگری مدیران شهرداری تهران، اولویت راهبردی داشته و لازم است که تمامی برنامه‌های اجرایی شهرداری تهران برای تحقق هوشمندسازی سازمانی با توجه به ابعاد حکمرانی خوب در عمل مورد توجه قرار گیرد.

درویشی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «تأثیر شهر هوشمند بر ارتقای احساس امنیت با متغیر میانجی سرمایه اجتماعی» بیان می‌کند که توسعه زندگی عموم مردم، توسعه امکانات فرهنگی، آموزشی و ارتقای همبستگی اجتماعی به عنوان شاخص‌های شهر هوشمند موجب می‌شود که زمینه‌های بروز ناهنجاری و بزه‌کاری به شدت کاهش یافته و احساس امنیت در جامعه افزایش پیدا یابد.

عبدالرحمانی و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهش خود با عنوان «عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر جرایم خشن و راهکارهای پیشگیرانه در استان خوزستان» بیکاری، نداشتن درآمد برای تأمین مایحتاج خانواده، بی‌سوادی والدین، محیط آلوده و حاشیه‌نشینی را از جمله پیامدهای آشکار و پنهان وقوع و گسترش جرایم خشن در جامعه می‌داند.

پوراحمد و همکاران (۱۴۰۰) به «تحلیل نابرابری فضایی سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی محله‌های منطقه ۲ شهر تهران» پرداخته و نشان می‌دهند که محله‌های منطقه ۲ شهر تهران، به لحاظ برخورداری از شاخص‌های مورد بررسی در وضعیت نامناسبی قرار دارند. محله‌های شهرک غرب و پونک در بهترین وضعیت و محله‌های اسلام‌آباد و فرحزاد در بدترین وضعیت برخورداری از شاخص‌های مطرح‌شده قرار دارند که موجب شکل‌گیری فضای

نابرابر در کل منطقه و پهنه‌های هم‌جوار در ساختار فضایی این منطقه شده‌است.

محسنی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «شهر و مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی: با تأکید بر روش‌های ساماندهی و توانمندسازی آن (مورد مطالعه: شهر ساری)» سکونتگاه‌های غیررسمی را معلول بی‌عدالتی‌های اجتماعی و اقتصادی در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی می‌داند.

کمانرودی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «فرآیند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی در محدوده پیراشهری مشکین‌شهر»، فرآیند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی را ناشی از مهاجرت روستاشهری و متأثر از عوامل منطقه‌ای (توسعه نامتوازن و مهاجرت‌های ناحیه‌ای و سکونتگاهی) و محلی (توسعه زیرساخت‌های خدماتی، قیمت ارزان زمین، ضعف مدیریت شهری، محورهای ارتباطی برون‌شهری) می‌دانند.

زنگی‌آبادی و مبارکی (۱۳۹۱) به «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر تبریز» پرداخته و نشان می‌دهند که عوامل اقتصادی و دافعه اجتماعی و فرهنگی در محل سکونت قبلی، از مهم‌ترین دلایل گسترش حاشیه‌نشینی در شهر تبریز است.

محمدی و همکاران (۱۳۸۷) به بررسی «چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهرستان کوهدشت استان لرستان» می‌پردازند و مهم‌ترین چالش‌های حاشیه‌نشینی را به ترتیب اهمیت در قالب پنج دسته چالش‌های اجتماعی - فرهنگی، چالش‌های زیستی، چالش‌های اقتصادی، چالش‌های آموزشی - بهداشتی و چالش‌های رفاهی، طبقه‌بندی می‌کنند و نتیجه می‌گیرند که چالش‌های اجتماعی - فرهنگی به‌عنوان مهم‌ترین چالش حاشیه‌نشینی قابل‌شناسایی است.

ربانی و همکاران (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسأله حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز» گسترش حاشیه‌نشینی را تحت تأثیر دافعه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی محل سکونت قبلی بیان می‌کنند.

آنی‌روبی^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «رابطه بین سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی در کلان‌شهر انوگو در نیجریه»، تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی در این شهر را بیشتر از سکونتگاه‌های رسمی می‌دانند و اینکه مدیران و برنامه‌ریزان شهری ناچارند که در برنامه‌ریزی‌های شهری و در طراحی برنامه‌های جامع مسکن برای بافت‌های حاشیه‌ای و مسکن غیررسمی، جایگاه جدیدی را در نظر گرفته و با فرمول‌بندی و اعمال سیاست فراگیر برای حمایت از فقرا و اتخاذ تدابیر مناسب سیاستی، پیامدها و نابرابری‌های درک‌شده و نادرست مسکن شهری را در سراسر محله‌های شهر ریشه‌کن کنند.

الجفره^۲ و همکاران (۲۰۲۱) با بررسی «تأثیرات اجتماعی فضاهای باز در سکونتگاه‌های غیررسمی در اردن» دریافتند که مالکیت زمین بر فضاهای باز، جنسیت و سن، تأثیر به‌سزایی بر روابط و تعامل اجتماعی افراد دارد. همچنین، مطابق نتایج، باوجود اینکه مورفولوژی غیررسمی مناطق مورد مطالعه، تصادفی، برنامه‌ریزی‌نشده و آشفته است، اغلب منطقی اساسی برای برآوردن نیازهای ساکنان وجود دارد.

ایزوبیلو و ساوادوگو^۳ (۲۰۲۱) در پژوهش خود، «زیرساخت‌ها و عوامل تعیین‌کننده سکونت در سکونتگاه‌های غیررسمی» را مورد مطالعه قرار داده و نشان دادند که همه ساکنان منطقه مورد بررسی از طرح توانمندسازی حمایت می‌کنند و هزینه‌های خدمات مرتبط با زیرساخت‌ها و خدمات ارائه‌شده توسط طرح را می‌پردازند. همچنین، مطابق نتایج، تصمیم برای زندگی در یک خانه موقت، تحت تأثیر عواملی مانند رانت اقتصادی، فراوانی جرم در منطقه، اندازه خانوار، شغل و مانند آن است و محدود کردن ظهور سکونتگاه‌های غیررسمی جدید به روشی مؤثر نیاز دارد.

آبیه^۴ و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «بهره‌برداری از الگوهای زمانی - مکانی سکونتگاه‌های غیررسمی با استفاده از GIS و روش سنجش از راه

1. Anierobi

2. Aljafreh

3. Ezebilu & Savadogo

4. Abebe

دور: مطالعه موردی شهر جیما در جنوب غربی اتیوپی» رشد بی سابقه جمعیت و فعالیت‌های توسعه‌ای بی‌برنامه در مناطق شهری را عامل افزایش قیمت بازار زمین برای ساخت‌وساز و درنهایت، گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی می‌دانند.

ویکیسا^۱ و همکاران (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی ویژگی‌های فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و مداخله‌گر در سکونتگاه‌های غیررسمی»، با مطالعه بر روی میلیون‌ها نفر از ساکنان شهری فقیر در کشورهای در حال توسعه به بررسی ویژگی‌های فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی و نیز عوامل منسوب که به تکثیر سکونتگاه‌های غیررسمی منجر می‌شود پرداخته و نشان می‌دهند که با افزایش فن‌آوری، بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در سطح این مناطق، می‌توان به افراد ساکن در این مناطق کمک نمود تا به ارتقای سطح زندگی خود پردازند.

اسلیوزا^۲ (۲۰۰۴) در پایان‌نامه خود با عنوان «مدیریت اسکان غیررسمی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی» نشان می‌دهد که در تانزانیا نیز همچون بسیاری از کشورهای جنوب صحرای آفریقا، شهرنشینی شتابانی رخ داده‌است که با توجه به ضعف زیرساخت‌ها و مشکلات اقتصادی کشورهای مذکور، سبب رشد حاشیه‌نشینی و کاهش محسوس کیفیت خدمات شهری شده‌است.

جمع‌بندی پیشینه نشان می‌دهد که بسیاری از پژوهش‌ها به شرایط نامساعد سکونتگاه‌های غیررسمی و چالش‌هایی مانند کمبود امکانات آموزشی و بهداشتی، بیکاری و ناامنی اجتماعی موجود در این مناطق پرداخته‌اند. برخی از آنها نیز به نقش سیاست‌های مدیریت شهری و اقتصادی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی و به‌ویژه، عدم توجه به مناطق حاشیه‌ای پرداخته‌اند. در واقع اغلب پژوهش‌ها سکونتگاه‌های غیررسمی واقع در حاشیه شهر را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ بنابراین، جنبه نو و جدید این پژوهش، تحلیل چندبعدی (اقتصادی - اجتماعی) توسعه نامتوازن و ارتباط آن با سکونتگاه‌های

غیررسمی نوظهور (پشت‌بام‌نشینی، کانکس‌نشینی و مانند آن) است؛ یعنی سکونتگاه‌های غیررسمی که در مناطق توسعه‌یافته شهر به‌شکل قارچ‌گونه در حال افزایش هستند.

مبانی نظری

توسعه: توسعه جریانی چندبعدی است که در آن، مجموعه نظام فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هماهنگ و متناسب با نیازهای اساسی انسان ارتقا می‌یابد و از این‌رو، ظرفیت‌های جدیدی در جامعه ایجاد می‌شود؛ به‌طوری‌که کل جامعه را در وضعیت بهتر و مطلوب‌تری نسبت به گذشته آن قرار می‌دهد (پوررجبی، ۱۴۰۰: ۷۴).

نابرابری اجتماعی: نابرابری اجتماعی به وضعیتی اشاره دارد که در آن، افراد یا گروه‌های مختلف به‌لحاظ دسترسی به منابع، فرصت‌ها و مزایای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در موقعیت‌های نابرابر قرار دارند و این نابرابری‌ها می‌تواند ناشی از عوامل مختلفی از جمله طبقه اجتماعی، نژاد، جنسیت، سن و محل سکونت باشد. نابرابری اجتماعی معمولاً به عدم‌توازن در توزیع قدرت، ثروت و امکانات اجتماعی اشاره دارد و می‌تواند تأثیرات عمیقی را بر کیفیت زندگی افراد و گروه‌ها بر جای نهد؛ به‌عنوان مثال، آنتونی گیدنز^۱ نابرابری اجتماعی را تفاوت‌های قابل‌ملاحظه در دسترسی به منابع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بین گروه‌های مختلف اجتماعی تعریف می‌کند که می‌تواند به تبعیض و نابرابری در زندگی افراد منجر شود (گیدنز، ۱۴۰۲).

خدمات عمومی و زیربنایی: خدمات عمومی و زیربنایی به خدماتی اشاره دارد که توسط دولت یا نهادهای عمومی به منظور تأمین نیازهای اساسی جامعه ارائه می‌شوند و به‌عنوان پایه‌ای برای توسعه اقتصادی و اجتماعی عمل کرده و نقش حیاتی در تسهیل فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی برعهده دارند. هدف از ارائه این خدمات، ارتقای کیفیت زندگی شهروندان و تضمین دسترسی عادلانه به منابع و امکانات اساسی است (بانک جهانی،^۲ ۲۰۲۰).

خدمات آموزشی: خدمات آموزشی به مجموعه فعالیت‌ها و برنامه‌هایی اطلاق می‌شود که به‌منظور فراهم‌آوردن یادگیری و توسعه مهارت‌ها و دانش افراد ارائه می‌شوند. این خدمات شامل مدارس، دانشگاه‌ها، مؤسسات آموزشی، دوره‌های آموزشی و برنامه‌های آموزشی غیررسمی هستند. هدف اصلی خدمات آموزشی، ارتقای سطح دانش و مهارت‌های افراد، آماده‌سازی آنها برای بازار کار و تسهیل رشد اجتماعی و اقتصادی در جامعه است. خدمات آموزشی می‌توانند در سطوح مختلفی از جمله آموزش پیش‌دبستانی، دبستان، متوسطه و آموزش عالی ارائه شوند و همچنین، شامل آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و آموزش‌های مداوم برای بزرگسالان نیز می‌شوند (یونسکو^۱، ۲۰۱۴).

خدمات بهداشتی و پزشکی: خدمات بهداشتی و پزشکی به کلیه فعالیت‌ها و برنامه‌هایی اطلاق می‌شود که به‌منظور حفظ، ارتقا و بازگرداندن سلامت افراد و جامعه ارائه می‌شوند. این خدمات شامل پیشگیری، تشخیص، درمان و مدیریت بیماری‌ها و شرایط بهداشتی است. خدمات بهداشتی و پزشکی می‌توانند از طریق بیمارستان‌ها، کلینیک‌ها، مطب‌های پزشکان و مراکز بهداشتی ارائه شوند و شامل خدمات اولیه، تخصصی و فوق تخصصی هستند. این خدمات همچنین، شامل آموزش بهداشت، مراقبت‌های پیشگیرانه و خدمات بهداشتی روان نیز هستند. هدف اصلی این خدمات، بهبود کیفیت زندگی و افزایش طول عمر افراد از طریق تأمین دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی مؤثر و باکیفیت است (سازمان بهداشت جهانی^۲، ۲۰۲۱).

رفاه اجتماعی: رفاه اجتماعی به مجموعه‌ای از سیاست‌ها، برنامه‌ها و خدماتی اطلاق می‌شود که به‌منظور تأمین نیازهای اساسی افراد و گروه‌های مختلف جامعه طراحی شده‌اند. هدف اصلی رفاه اجتماعی، ارتقای کیفیت زندگی، کاهش فقر و افزایش عدالت اجتماعی است. این مفهوم شامل دسترسی به خدمات بهداشتی، آموزشی، مسکن، تأمین اجتماعی و سایر حمایت‌های اجتماعی است که به افراد کمک می‌کند تا در شرایط بهتری

 1. UNESCO

2. World Health Organization

زندگی کنند و از فرصت‌های برابر برخوردار شوند. رفاه اجتماعی همچنین، به ترویج همبستگی اجتماعی و حمایت‌از گروه‌های آسیب‌پذیر در جامعه می‌پردازد و به‌عنوان یک ابزار کلیدی برای مقابله با نابرابری‌ها و بهبود شرایط زندگی افراد تلقی می‌شود (سازمان ملل متحد^۱، ۲۰۲۱).

سکونتگاه غیررسمی: سکونتگاه‌های غیررسمی با توجه به روش اشغال مکان، وضعیت مالکیت، مکان استقرار، نوع مصالح، الگوی بافت و نیز شرایط اجتماعی و اقتصادی حاکم بر آن می‌تواند نام‌های مختلفی را به خود اختصاص دهد؛ مانند زاغه‌نشین^۲، کوخ‌نشین^۳، سکونتگاه غیرقانونی^۴، سکونتگاه غیررسمی^۵، اسکان خودجوش^۶ و مانند آن. وجه مشترک بیشتر این اصطلاحات را می‌توان تجمع مکانی گروه‌های کم درآمد در نقاطی از شهر (درون یا مجاور) دانست که به‌صورت کاملاً سازمان‌نیافته (خودرو و فاقد مجوز رسمی ساخت از نهادهای قانونی) در فرآیندی خودساخت ایجاد شده‌اند (هیئات^۷، ۲۰۰۶).

درخصوص سکونتگاه‌های غیررسمی، دیدگاه‌های نظری متفاوتی با توجه به نگرش‌های حاکم بر جهان وجود دارد که در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

دیدگاه‌های لیبرال (سرمایه‌داری غربی): جان اف. ترنر^۸ معروف‌ترین چهره این دیدگاه از دانشگاه ام‌آی‌تی^۹ در مقاله خود با عنوان «سکونتگاه‌های شهری کنترل‌شده، معضلات و خط‌مشی» در سال ۱۹۶۸ ایده کلی مسکن خودساز را مطرح کرده و از آلونک‌نشینی دفاع کرده‌است. او معتقد است که معمولاً مسکن در مجاورت و نوشته‌های دستوری به‌عنوان اسم مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ درحالی‌که بیان مسکن، ساختن مسکن و مسکن‌سازی را نیز در خود نهفته دارد؛ بنابراین، باید به مسکن به‌عنوان یک فرآیند نگریسته شود؛ زیرا مسکن به‌طور خاص نزد تهیدستان فرآیندی است که طی آن آستین‌ها را بالا می‌زنند،

1. United Nations

2. Slum

3. Squatter

4. Illegal settlement

5. Informal settlement

6. Spontaneous settlement

7. UN- HABITAT

8. John F. Turner

9. Massachusetts Institute of Technology(MIT)

به نحوی که می‌دانند می‌توانند برای خود سرپناهی دست‌وپا کنند (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۰: به نقل از پیران، ۱۳۷۴).

دیدگاه لیبرال بیشتر به جنبه‌های اقتصادی - اجتماعی و کالبدی مناطق مختلف شهری توجه دارد. این دیدگاه با آنکه به برخی از ابعاد پدیده حاشیه‌نشینی توجه دارد، اما تحلیلی ریشه‌ای از این مسأله به دست نمی‌دهد و بیشتر بر بعضی از جنبه‌های اجتماعی، فیزیکی و اقتصادی حاشیه‌نشینی تأکید دارد. این اندیشمندان به تضادهایی که به دلیل رشد نامتعادل اقتصادی و با روابط متروپل و اقمار پدید آمده‌است، توجه نکرده و در زنجیره روابط نظام اقتصادی فقط بر ویژگی الگوی رشد اقتصادی نامتعادل تکیه می‌کنند (پاک‌نژاد، ۱۳۹۹). در واقع این دیدگاه، به عوامل درونی در مسئله اسکان غیررسمی نگاهی خرد دارد و به عنوان عوامل بیرونی و نقش روابط بین‌المللی اقتصادی و علل پیدایش این سکونتگاه‌ها توجهی نداشته و آن را نتیجه واقعیت موجود از تبعات نظام جهانی موجود که مورد قبول است به حساب می‌آورد. این در حالی است که با نادیده گرفتن علل پیدایش این سکونتگاه‌ها طبعاً مفاهیمی چون امپریالیسم، دولت‌های وابسته و وابستگی اقتصادی معنای خود را از دست می‌دهد (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۰).

دیدگاه غیرلیبرال‌ها (وابستگی): از دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی گروه دیگری از متفکرین مانند کوندر فرانک، دوس سانتوس و مانند آن، مطرح شدند که به طور کلی عقب‌ماندگی کشورهای جهان سوم (کشورهای وابسته) را معلول تسلط اقتصادی کشورهای توسعه‌یافته کنونی می‌دانستند. آنها الگوی توسعه وابسته و برون‌زا و جریان صنعتی شدن وابسته را عامل شهرنشینی شتابان و ناهمگون دانسته و معتقد بودند که این امر به موازات خود، رشد نامتعادل، نابرابری درآمدها و عدم تعادل‌های ساختاری جامعه را باعث شده‌است. در واقع، برآیند عملکرد توسعه وابسته باعث پیدایش شکاف طبقاتی میان شهر و روستا و در نتیجه، ظهور گروه‌های حاشیه‌نشین شهری است (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۰: به نقل از حاج‌یوسفی، ۱۳۸۱). به عبارت دیگر، نظریه پردازان و متفکران مکتب وابستگی، حاشیه‌نشینی را معلول توسعه نامتوازن می‌دانند. به زعم آنها

به موازات توسعه نامتوازن، نابرابری افزایش می‌یابد و تعادل‌های ساختاری جامعه برهم ریخته و موجب پیدایش شکاف طبقاتی میان شهر و روستا و در نتیجه، ظهور گروه‌های حاشیه‌نشین شهری می‌شود (شریعتی منش، ۱۳۹۴). به باور اندیشمندان مکتب وابستگی، توسعه‌نیافتگی و شکل‌گیری سکونتگاه‌های اقشار فقیرنشین، برآمده از ویژگی‌های درونی ساختار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشورهای در حال توسعه یا توسعه‌نیافته نیست بلکه در پیوند با کشورهای پیشرفته «متروپل» از طریق روابط اقتصادی و سیاسی است که به توسعه دومی به قیمت عقب‌ماندگی و بروز مسائل حاد داخلی در کشورهای توسعه‌نیافته «قمر» انجامیده است (بابایی‌الیاسی و همکاران، ۱۴۰۱).

دیدگاه اقتصادسیاسی فضا: برخلاف دیدگاه لیبرالی، اقتصادسیاسی فضا به علل پیدایش سکونتگاه‌های مختلف می‌پردازد و می‌کوشد تا با ریشه مسئله درگیر شود. این دیدگاه، تک‌شهری در نظام شهری و ناهمگونی این نظام را به‌طور کلی، به عوامل بیرونی (امپریالیسم) نسبت می‌دهد و حل مسئله را در تغییر ساختار حاکم بر کار، تولید، توزیع و مصرف - یعنی ساخت اقتصادی - و سرانجام، تغییر بنیادین جوامع جستجو می‌کند و از این‌رو، دستور کاری برای برخورد مقطعی و موردی برای پدیده اسکان غیررسمی نداشته، نسخه‌های موردی و مقطعی را کارساز نمی‌داند و در بهترین حالت آنها را مسکنی می‌پندارد که چه‌بسا ریشه خود را نیز مخفی می‌کند (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۰: به نقل از پیران، ۱۳۷۴).

جامعه‌گرایان جدید: این دیدگاه، اسکان غیررسمی و پیدایش گروه‌های حاشیه‌ای و فقیر در جامعه شهری کشورهای جهان سوم را ناشی از عملکرد روند طبیعی تضاد میان کار و سرمایه دانسته و آن را پیامد قهری عملکرد قوانین حاکم بر نظام اقتصاد سرمایه‌داری - یعنی تمرکز و انباشت سرمایه، رشد ناموزن اقتصادی و بروز تضادهای اجتماعی (تضاد بین روستاییان زمین‌دار و بی‌زمین، تضاد بین زندگی شهری و روستایی، تضاد طبقاتی و مانند آن) - می‌داند. جامعه‌گرایان جدید، از جمله مانوئل کاستلز^۱ معتقدند که رشد سریع

شهرنشینی و عدم تأمین امکانات و تسهیلات زیربنایی و اجتماعی شهری متناسب با افزایش جمعیت شهرها موجب کمبود تسهیلات زیربنایی اجتماعی و فیزیکی و در نتیجه، سکونتگاه‌ها و محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه‌ای می‌شود که از طریق مهاجران تازه‌وارد و تهیدست برپا شده‌است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵).

دیدگاه کارکردگرایی: این دیدگاه، مهاجرت و گرایش به حاشیه‌نشینی را ناشی از عدم تعادل‌های اقتصادی و اجتماعی موجود بین مناطق مختلف می‌داند و معتقد است که هرگونه تغییری که در جامعه روی می‌دهد، در راستای برقراری تعادل و هماهنگی است. طرفداران این نظریه معتقدند که دوام هر جامعه در گرو تعادل و یکپارچگی است و تعادل سبب می‌شود که انسجام لازم به‌وجود آید (آریافر و خواجه‌سروی، ۱۳۹۹).

نظریه عوامل جاذبه و دافعه: نظریه‌ای که پژوهش حاضر بر اساس آن پیش رفته‌است، نظریه دیکسون^۱ است که به نظریه عوامل جاذبه و دافعه معروف است. دیکسون در سال ۱۹۹۵ اسکان غیررسمی را از پیامدهای توسعه ناهمسو و بدریخت در نظام شهرنشینی دانسته است و معتقد است که بیش از ۵۰ درصد از جمعیت جهان در شهرها سکونت دارند؛ فضاهایی منطقه‌ای که بستری گسترده از ساختارهای خرد و کلان ارتباطی، تعارضات اجتماعی و خشونت‌های سازمان‌یافته را ترسیم می‌کنند و بسیاری از مسائل اجتماعی - اقتصادی و سیاسی در کشورهای در حال توسعه ناشی از رشد و گسترش بدریخت نظام‌ها و فضاهای شهرنشینی بوده‌است. دیکسون^۱ و گیزوسکی در سال ۱۹۹۶ افزایش جمعیت در روستاها که سبب مهاجرت آنها به شهرها می‌شود را عامل اصلی به‌وجود آمدن مناطق اسکان غیررسمی در شهرها می‌دانند؛ مناطقی که فاقد امکانات رفاهی موجود در شهرها هستند (اسدالهی و دیگران، ۱۳۹۸). به عقیده دیکسون، بسیار غیرواقعی است که از مردم انتظار اهمیت دادن به گرم شدن کره زمین و انقراض گونه‌ها را داشته باشیم، در حالی که آنها نیازهای اولیه خود را به

1. Dixon

سختی تأمین می‌کنند؛ سردشان است، گرسنه‌اند و به‌دنبال کار هستند یا در خانه خود، احساس ناامنی می‌کنند (باتی و دیکسون^۱، ۲۰۰۳).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر، تحلیلی ثانویه باهدف کاربردی و از نوع همبستگی است که به بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر تهران می‌پردازد. برای رسیدن به این هدف، از یک رویکرد چندمرحله‌ای استفاده شده‌است که شامل استخراج شاخص‌ها و متغیرها، تشکیل گروه‌های کانونی با نخبگان و متخصصان حوزه شهرداری برای تعیین روایی و پایایی شاخص‌ها، وزن‌دهی اطلاعات با استفاده از روش آنتروپی، رتبه‌بندی مناطق با روش ویکور و درنهایت، آزمون فرضیات با استفاده از نرم‌افزار معادلات ساختاری است. براین اساس، ابتدا برای شناسایی و استخراج شاخص‌ها و متغیرهای مرتبط با توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی و سکونتگاه‌های غیررسمی، از چارچوب نظری پژوهش شامل نظریه‌های اقتصادی، اجتماعی و شهری که به تحلیل ساختارهای اقتصادی و اجتماعی تأثیرگذار بر شکل‌گیری سکونتگاه‌ها کمک می‌کند، استفاده شد. در مرحله بعد، باتوجه به اینکه آمارهای موردنیاز برای یک بازه زمانی ۱۰ ساله بود و این امکان وجود داشت که دسترسی به همه آمارها مقدور نباشد، گروه‌های کانونی با نخبگان حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و شهری ایجاد شد و باتوجه به نظرسنجی‌های انجام‌شده، متغیرهایی که اغلب رأی‌بر نبود، از روند بررسی حذف شد. همچنین، از آنها خواسته شد تا در صورت حذف یک متغیر، متغیر جدیدی را جایگزین کنند که هم برای سنجش شاخص‌های اصلی کاربرد داشته باشد و هم آمارهای آن موجود باشد. پس از ۳ جلسه گفتگو (هر جلسه ۹ نفر) شاخص‌هایی که آمار آنها موجود نبود و یا ناقص بود، از روند بررسی حذف و شاخص‌های جدید جایگزین شدند و درنهایت، ۳۹ شاخص برای بررسی سطح توسعه‌یافتگی مناطق انتخاب شدند.

باتوجه به اینکه جامعه آماری پژوهش شامل آمارها و اطلاعات موجود در خصوص شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تهران است، براین اساس، نمونه مورد بررسی، آمارها و اطلاعات موجود در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ تعیین و برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. پس از تعیین شاخص‌ها و متغیرهای مورد نیاز که به تفکیک در جدول ۱ نشان داده شده است، با استفاده از سالنامه‌های آماری شهر تهران، تصاویر ماهواره‌ای، نقشه‌های GIS، استفاده از آمارهای ثبت‌شده در سایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، اخذ اطلاعات از وزارت بهداشت، اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران و اخذ برخی آمارها به‌طور مستقیم از شهرداری‌های هر منطقه، آمار و اطلاعات مربوط به تعداد هریک از شاخص‌ها در هر منطقه در سه دوره زمانی ۱۳۹۰، ۱۳۹۵ و ۱۴۰۰ جمع‌آوری^۱ و برای تحلیل داده‌ها و وزن‌دهی به شاخص‌ها، از روش آنتروپی استفاده شد. این روش به‌عنوان یک روش چندمعیاره، به محقق این امکان را می‌دهد که به‌صورت عینی و علمی، اهمیت هریک از شاخص‌ها را در رابطه با توسعه نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی تعیین کند. پس از وزن‌دهی شاخص‌ها با استفاده از آنتروپی شانون، مرحله بعدی رتبه‌بندی شاخص‌ها با استفاده از روش ویکور^۲ است. در این مرحله با استفاده از وزن‌های به‌دست‌آمده از آنتروپی شانون، به ارزیابی هریک از مناطق پرداخته و براساس معیارهای مختلف، آنها را رتبه‌بندی و در نهایت، برای تحلیل همبستگی بین متغیرهای مورد بررسی، از نرم‌افزار اسمارت پی. ال. اس.^۳ استفاده شد.

پرتال جامع علوم انسانی

۱. علت جمع‌آوری داده‌ها در بازه زمانی ۱۰ ساله این است که چندسال طول می‌کشد تا تغییرات اجتماعی تأثیرات خود را بر یک جامعه و شهروندان نشان دهند.

2. VIKOR

3. Smart PLS

جدول ۱. شاخص‌ها و متغیرهای مورداستفاده در پژوهش^۱

شاخص	متغیرهای مورد بررسی
خدمات عمومی شهری و زیربنایی	دفتر پست و مخابرات، کتابخانه، کانون فرهنگی و سرای محله، مسجد، حسینیه و هیأت‌های مذهبی، ایستگاه آتش‌نشانی، سرویس بهداشتی سطح شهر، میداین میوه و تره بار، پارکینگ شهرداری، دوربین کنترل مرکزی، سرانه فضای سبز (متر مربع)، سینما و سالن نمایش، خدمات الکترونیک، غرفه بازیافت زباله، جمعیت منطقه، تراکم جمعیت (نفر در هکتار).
رفاه اجتماعی	هتل، مسافرخانه و مهمان‌پذیر، جایگاه سوخت، فروشگاه زنجیره‌ای، پیش‌دبستانی، مدارس ابتدایی غیردولتی، مدارس متوسطه غیردولتی، مدارس فنی‌وحرفه‌ای و کارودانش غیردولتی، مدارس استثنایی، تعداد داروخانه، تعداد داروخانه‌های شبانه‌روزی، دندانپزشکی، درصد نوسازی بافت فرسوده، فروش یک‌متر مربع زمین یا زمین ساختمان مسکونی کلنگی (تومان)، فروش یک‌متر مربع زیربنای مسکونی (تومان)، نرخ بیکاری، نرخ مشارکت اقتصادی، میداین میوه و تره‌بار، مساحت نوسازی داخل بافت فرسوده، سینما و سالن نمایش
سرمایه‌گذاری	هتل، مسافرخانه و مهمان‌پذیر، جایگاه سوخت، فروشگاه زنجیره‌ای، پیش‌دبستانی، مدارس ابتدایی غیردولتی، مدارس متوسطه غیردولتی، مدارس فنی‌وحرفه‌ای و کارودانش غیردولتی، مدارس استثنایی، تعداد داروخانه، تعداد داروخانه‌های شبانه‌روزی، دندانپزشکی
خدمات آموزشی	نرخ باسوادی، تعداد پیش‌دبستانی، مدارس ابتدایی دولتی، مدارس متوسطه دولتی، مدارس فنی‌وحرفه‌ای و کارودانش دولتی، مدارس ابتدایی غیردولتی، مدارس متوسطه غیردولتی، مدارس فنی‌وحرفه‌ای و کارودانش غیردولتی، مدارس استثنایی
خدمات بهداشتی و پزشکی	غرفه بازیافت زباله، سرویس بهداشتی سطح شهر، تعداد بیمارستان، تعداد خانه بهداشت، تعداد داروخانه، تعداد داروخانه‌های شبانه‌روزی، تعداد دندانپزشکی
سکونتگاه‌های غیررسمی	آلونک، کپر، زاغه‌نشینی، پشت بام‌نشینی، کانکس‌نشینی، موتورخانه‌نشینی، چادرنشینی

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل اسناد و اطلاعات موجود درخصوص شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تهران است که پس از تعیین شاخص‌ها و متغیرهای موردنیاز که به تفکیک در جدول ۱ بیان شده است، رتبه هر منطقه در هر شاخص مشخص و نتایج آن در جدول

۱. باتوجه به اینکه شاخص‌های توسعه، همواره به هم مرتبط هستند و وجود برخی متغیرها نشان‌دهنده توسعه در ابعاد مختلف است، بنابراین، در بررسی فرضیات، برخی متغیرها مشترک هستند.

۲ بیان شده‌است. تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی هر منطقه نیز در جدول ۳ نشان داده شده‌است.

جدول ۲. رتبه‌بندی^۱ مناطق باتوجه به پراکندگی شاخص‌های مختلف توسعه در مناطق ۲۲گانه در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۰

منطقه	سرمایه‌گذاری			رفاه اجتماعی			خدمات عمومی شهری و زیربنایی			خدمات آموزشی			خدمات بهداشتی و پزشکی		
	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰
۱	۵	۶	۶	۶	۶	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۵	۴	۴	۳
۲	۶	۳	۵	۳	۴	۶	۲	۶	۸	۶	۲	۲	۲	۲	۵
۳	۴	۴	۳	۳	۲	۳	۷	۳	۱۱	۱۵	۷	۵	۵	۲	۲
۴	۲	۵	۴	۴	۴	۱	۷	۱	۳	۴	۱	۳	۱	۴	۴
۵	۷	۷	۷	۷	۷	۳	۸	۳	۶	۵	۳	۱	۳	۶	۶
۶	۱	۱	۱	۱	۱	۶	۱	۵	۹	۹	۵	۶	۶	۱	۱
۷	۸	۹	۹	۹	۹	۸	۸	۸	۱۸	۱۴	۸	۸	۸	۷	۷
۸	۱۰	۱۳	۱۱	۱۴	۱۳	۷	۱۲	۹	۲۰	۲۰	۹	۷	۱۱	۱۶	۱۶
۹	۲۲	۲۱	۲۱	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۱	۱۴	۲۱	۲۱
۱۰	۱۲	۱۱	۱۲	۱۳	۱۰	۱۷	۱۱	۱۹	۱۹	۱۹	۱۱	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۳	۲	۲	۱۱	۱	۱۵	۱	۱۲	۱۶	۱۶	۳	۷	۹	۹	۹
۱۲	۹	۸	۸	۵	۹	۱۱	۹	۶	۱۲	۱۰	۶	۱۱	۱۱	۸	۸
۱۳	۱۴	۱۰	۱۰	۹	۱۲	۱۶	۱۰	۱۶	۲	۷	۱۶	۱۷	۱۵	۱۷	۱۸
۱۴	۱۳	۱۵	۱۶	۱۵	۱۴	۱۵	۱۵	۱۸	۱۰	۱۱	۱۸	۱۳	۹	۱۵	۱۵
۱۵	۱۱	۱۴	۸	۸	۱۱	۱۳	۱۰	۱۳	۱۳	۱۳	۱۰	۱۲	۸	۱۲	۱۱
۱۶	۱۵	۱۷	۱۷	۱۷	۱۶	۱۷	۱۴	۱۴	۱۶	۱۲	۱۴	۱۶	۱۶	۱۱	۱۲
۱۷	۲۰	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۲	۲۱	۲۱	۲۰	۲۰
۱۸	۱۷	۱۷	۱۸	۱۸	۱۷	۱۷	۱۵	۱۵	۱۸	۱۸	۱۵	۱۷	۱۷	۱۳	۱۴
۱۹	۱۸	۱۹	۱۹	۱۹	۲۱	۲۱	۷	۸	۱۷	۲۱	۲۱	۲۲	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۱۶	۱۵	۱۵	۱۶	۱۴	۲۰	۲	۲	۴	۲	۱۳	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳
۲۱	۱۹	۲۰	۲۰	۲۱	۱۸	۱۶	۲۰	۲۰	۱۷	۲۰	۲۰	۲۲	۲۱	۲۲	۲۲
۲۲	۲۱	۱۴	۱۳	۲۰	۲۰	۱	۱	۱۱	۱	۱	۱۳	۱۵	۱۳	۱۸	۱۷

باتوجه به یافته‌های جدول ۲، در بازه زمانی مورد بررسی، منطقه ۶ توسعه‌یافته‌ترین منطقه است؛ به‌ویژه در شاخص‌های سرمایه‌گذاری، رفاه اجتماعی و خدمات بهداشتی. کم‌پرخوردارترین مناطق نیز مناطق ۹، ۱۷، ۱۸،

۱. باتوجه به شاخص‌هایی که برای هر متغیر در نظر گرفته شده‌است، رتبه هر منطقه بر مبنای تعداد شاخص‌ها و وزن هر کدام در میزان توسعه، تعیین شده‌است.

۱۹ و ۲۱ هستند. همچنین، مناطق ۱ تا ۶ با یک روند نسبتاً هماهنگ در تمام شاخص‌ها توسعه داشته‌اند؛ اما مناطق ۲۰ و ۲۲ در بُعد خدمات عمومی شهری و زیربنایی یک جهش بالا داشته‌اند اما در سایر ابعاد، پایین‌ترین رتبه‌ها را به‌خود اختصاص داده‌اند.

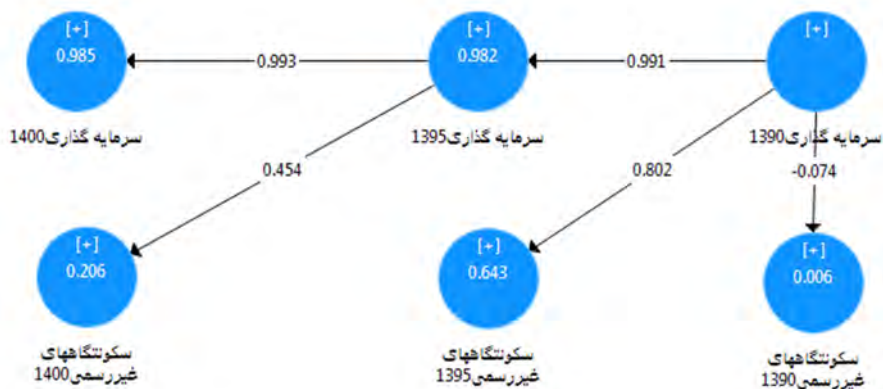
جدول ۳. تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۰

منطقه	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	منطقه	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰
۱	۲۰۴	۳۳۹	۲۷۲	۱۲	۷۵۱	۹۶	۴۲۴
۲	۱۵۹	۵۷۰	۳۶۵	۱۳	۱۳۹	۳۵	۸۲
۳	۹۷	۱۸۶	۱۴۲	۱۴	۲۹۰	۱۳۷	۲۱۴
۴	۳۰۰	۲۱۶	۲۵۹	۱۵	۵۵۴	۱۲۱	۳۳۸
۵	۱۵۰	۱۷۹	۱۶۵	۱۶	۲۹۵	۳۳	۱۶۴
۶	۹۸	۴۴۹	۲۷۴	۱۷	۳۹۹	۴۸	۲۲۵
۷	۱۶۷	۱۱۳	۱۴۰	۱۸	۱۴۷	۱۱۰	۱۲۹
۸	۱۵۷	۱۳۳	۱۴۵	۱۹	۶۳	۹۱	۷۸
۹	۱۴۶	۳۰	۸۸	۲۰	۲۰۱	۷۴	۱۴۲
۱۰	۲۷۳	۸۰	۱۷۷	۲۱	۵۱	۳۱	۴۲
۱۱	۶۳۶	۱۰۲	۳۶۹	۲۲	۱۵	۱۶۶	۹۱

جدول تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی نشان می‌دهد که مناطق ۱ تا ۶ که از روند توسعه بهتری برخوردارند، از سال ۱۳۹۰ به بعد، تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی در آنها روند افزایشی داشته است و سایر مناطق «به جز منطقه ۲۲» به‌ویژه مناطق حاشیه‌ای و کمتر توسعه یافته، نه تنها افزایش نداشته‌است بلکه در سال ۱۳۹۵ یک روند کاهشی را نیز در پیش گرفته‌اند و طبق آمارهای تخیمنی، در سال ۱۴۰۰ دوباره افزایش یافته‌اند.

یافته‌های تحلیلی

فرضیه ۱. به‌نظر می‌رسد که بین سرمایه‌گذاری نامتوازن در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



الگوی ۱. برآورد ضرایب همبستگی رابطه بین سرمایه‌گذاری نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

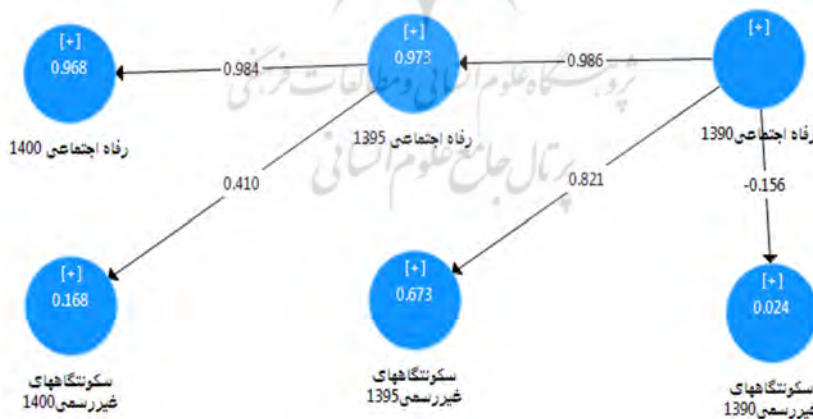
باتوجه به یافته‌های الگوی ۱، مقدار R (همبستگی) برای هرکدام از متغیرها نشان‌دهنده همبستگی نسبتاً قوی بین سرمایه‌گذاری نامتوازن مناطق و افزایش سکونتگاه‌های غیررسمی در دوره‌های زمانی مختلف است. در واقع، ۶۴/۳ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۵ و ۲۰/۶ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ ناشی از سرمایه‌گذاری نامتوازن است. سطح معنی‌داری (P Values) نمایش داده‌شده در جدول ۴ نیز نشان می‌دهد که فرضیه محقق در خصوص ارتباط بین سرمایه‌گذاری نامتوازن مناطق ۲۲ گانه و افزایش سکونتگاه‌های غیررسمی با اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود. در این الگو، برای اطمینان بیشتر، ارتباط بین سرمایه‌گذاری نامتوازن سال ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۰ نیز بررسی شد که نتایج نشان‌دهنده حاکمی از عدم ارتباط بین دو متغیر است. در واقع، باتوجه به اینکه تغییرات اجتماعی برای نشان دادن تأثیرات خود بر زندگی و معیشت خانواده‌ها نیاز به زمان دارند، ارتباطی بین دو متغیر در یک سال واحد وجود ندارد؛ بنابراین، می‌توان گفت که عدم وجود برنامه‌ریزی جامع و راهبردی در توزیع منابع و سرمایه‌گذاری در مناطق مختلف، منجر به تمرکز سرمایه‌گذاری در مناطق با منافع اقتصادی بیشتر (مثل مناطق مرکزی و تجاری) غفلت از مناطق حاشیه‌ای و کم‌برخوردار و نادیده گرفتن نیازهای اجتماعی و فرهنگی ساکنان مناطق مختلف در فرآیندهای توسعه و سرمایه‌گذاری و نیز

افزایش شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی می‌شود. نتایج این تحلیل نشان می‌دهد که برای بهبود وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی در تهران، نیاز به سیاست‌گذاری‌های مؤثر و سرمایه‌گذاری متوازن در زیرساخت‌ها و خدمات عمومی در تمامی مناطق وجود دارد.

جدول ۴. نتایج همبستگی رابطه بین سرمایه‌گذاری نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

P Values معنی‌داری	T	انحراف استاندارد	مجذور همبستگی	R	متغیرها
۰/۷۰۲	۰/۴۱۳	۰/۱۹۴	۰/۰۰۶	-۰/۰۷۴	سرمایه‌گذاری ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰
۰/۰۰۰	۱۳/۴۹	۰/۰۶۲	۰/۶۴۳	۰/۸۰۲	سرمایه‌گذاری ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵
۰/۰۰۰	۲۸۴/۰۱۸	۰/۰۰۳	۰/۹۸۲	۰/۹۹۱	سرمایه‌گذاری ۱۳۹۰ و سرمایه‌گذاری ۱۳۹۵
۰/۰۰۴	۲/۹۶۳	۰/۱۵۵	۰/۲۰۶	۰/۴۵۴	سرمایه‌گذاری ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰
۰/۰۰۰	۳۴۹/۶۹۵	۰/۰۰۳	۰/۹۸۵	۰/۹۹۳	سرمایه‌گذاری ۱۳۹۵ و سرمایه‌گذاری ۱۴۰۰

فرضیه ۲. به نظر می‌رسد که بین رفاه اجتماعی نامتوازن در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



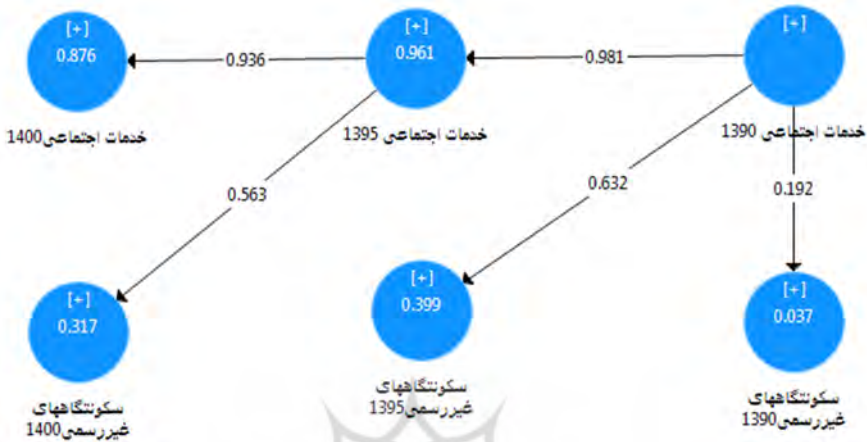
الگوی ۲. ضرایب همبستگی رابطه بین رفاه اجتماعی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

در این فرضیه نیز توسعه رفاه اجتماعی در هر دوره، بخش زیادی از رفاه اجتماعی در دوره ۵ ساله بعدی را تبیین می‌کند. همچنین، ۶۷/۳ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۵ و ۱۶/۸ از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ ناشی از رفاه اجتماعی نامتوازن است. سطح معنی‌داری (P values) نمایش داده‌شده در جدول ۵ نیز نشان می‌دهد که فرضیه محقق با اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود. این فرضیه، به بررسی یکی از چالش‌های اساسی شهری در تهران می‌پردازد. با وجود اینکه به نظر می‌رسد افزایش رفاه اجتماعی باید به کاهش سکونتگاه‌های غیررسمی منجر شود اما در واقعیت، در برخی از مناطق با رفاه اجتماعی بالا، شاهد شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی نوین هستیم. مناطق با رفاه اجتماعی بالا معمولاً جاذبه‌های اقتصادی بیشتری دارند که می‌تواند منجر به افزایش مهاجرت و در نتیجه، تقاضای بالای مسکن شود و این افزایش تقاضا گاه شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی نوین، مثل پشت‌بام‌نشینی و پارکینگ‌نشینی را به دنبال دارد. از طرف دیگر، در مناطق با رفاه اجتماعی بالا، قیمت مسکن به‌طور طبیعی افزایش پیدا می‌کند و این افزایش قیمت، ممکن است بسیاری از افراد را به سمت سکونت در فضاهای غیررسمی سوق دهد.

جدول ۵. برآورد نتایج همبستگی رابطه بین رفاه اجتماعی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

متغیرها	R	مجذور همبستگی	انحراف استاندارد	T	P Values معنی‌داری
رفاه اجتماعی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰	۰/۱۵۶	۰/۰۲۴	۰/۲۱۹	۰/۷۴۵	۰/۴۷۷
رفاه اجتماعی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵	۰/۸۲۱	۰/۶۷۳	۰/۰۵۵	۱۶/۲۱	۰/۰۰۰
رفاه اجتماعی ۱۳۹۰ و رفاه اجتماعی ۱۳۹۵	۰/۹۸۶	۰/۹۷۳	۰/۰۰۴	۲۵۴/۲۶	۰/۰۰۰
رفاه اجتماعی ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰	۰/۴۱۰	۰/۱۶۸	۰/۱۵۸	۲/۴۵۶	۰/۰۱
رفاه اجتماعی ۱۳۹۵ و رفاه اجتماعی ۱۴۰۰	۰/۹۸۴	۰/۹۶۸	۰/۰۰۵	۱۸۰/۶۳۹	۰/۰۰۰

فرضیه ۳. به نظر می‌رسد که بین توسعه نامتوازن خدمات عمومی شهری و زیربنایی در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



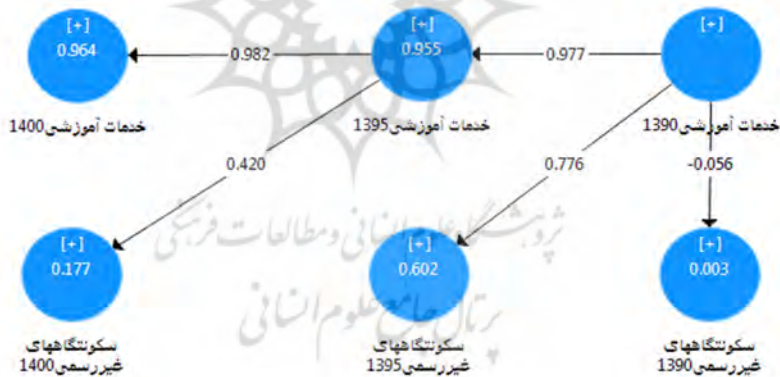
الگوی ۳. برآورد ضرایب همبستگی رابطه بین خدمات عمومی شهری و زیربنایی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

باتوجه به الگوی بالا، ۳۹/۹ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۵ و ۳۱/۷ از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ ناشی از خدمات عمومی شهری و زیربنایی نامتوازن است. همچنین، باتوجه به سطح معنی‌داری نمایش داده‌شده، فرضیه سوم هم با اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود. در واقع؛ نبود برنامه‌ریزی استراتژیک و جامع در توزیع خدمات عمومی شهری و زیربنایی در مناطق مختلف، تمرکز سرمایه‌گذاری و منابع در مناطق مرکزی و تجاری به دلیل منافع اقتصادی و سیاسی و نیز غفلت از مناطق حاشیه‌ای و کم‌برخوردار از یکسو و رونق مهاجرت افرادی که به دنبال بهبود شرایط زندگی خود هستند و گاه به دلیل عدم دسترسی به خدمات در مناطق مرکزی یا توسعه‌یافته، به اسکان غیررسمی روی می‌آورند، باعث شده‌است تا شاهد افزایش روند شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی باشیم.

جدول ۶. برآورد نتایج همبستگی رابطه بین توسعه نامتوازن و خدمات عمومی شهری و زیربنایی سکونتگاه‌های غیررسمی

متغیرها	R	مجدور همبستگی	انحراف استاندارد	T	P Values معنی‌داری
خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰	۰/۱۹۲	۰/۰۳۷	۰/۲۲۹	۰/۸۳۹	۰/۴۰۳
خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵	۰/۶۳۲	۰/۳۹۹	۰/۰۸۸	۶/۴۷۱	۰/۰۰۰
خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۰ و خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۵	۰/۹۸۱	۰/۹۶۱	۰/۰۱	۹۴/۵۷۷	۰/۰۰۰
خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰	۰/۵۶۳	۰/۳۱۷	۰/۰۱۷	۴/۲۵۹	۰/۰۰۰
خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۳۹۵ و خدمات عمومی شهری و زیربنایی ۱۴۰۰	۰/۹۳۶	۰/۸۷۶	۰/۱۳۵	۴۸/۵۷۶	۰/۰۰۰

فرضیه ۴. به نظر می‌رسد که بین توسعه نامتوازن خدمات آموزشی در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



الگوی ۴. برآورد ضرایب همبستگی رابطه بین خدمات آموزشی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

باتوجه به یافته‌های جدول ۷ فرضیه چهارم نیز با اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود. به عبارت بهتر، باتوجه به الگوی برآوردشده، ۶۰٪ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۵ و ۱۷٪ از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ ناشی از توسعه نامتوازن خدمات آموزشی است. خدمات آموزشی به

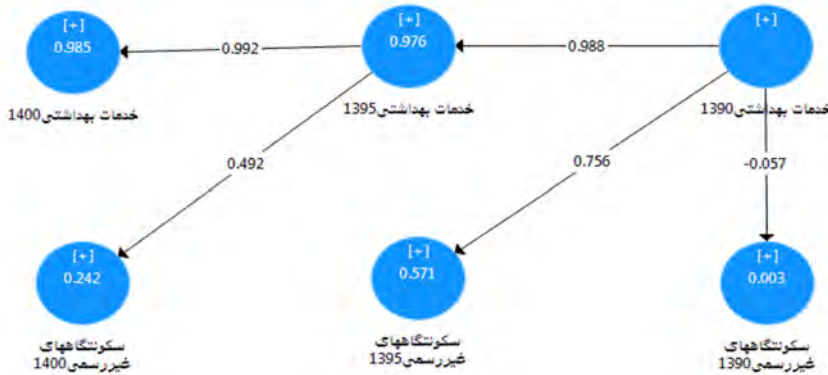
مجموعه‌ای از امکانات و نهادهایی اطلاق می‌شود که در ارائه آموزش و پرورش به افراد جامعه کمک می‌کند. این خدمات شامل مدارس، دانشگاه‌ها، مراکز آموزشی و سایر نهادهای مرتبط با آموزش است که بر کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی تأثیر گذارند. مناطق با خدمات آموزشی قوی معمولاً جاذبه‌های بیشتری برای مهاجران دارند، به‌ویژه خانواده‌هایی که به دنبال تحصیل بهتر برای فرزندان خود هستند. این امر می‌تواند منجر به افزایش جمعیت و تقاضای مسکن شده و در نتیجه، افراد به دنبال سکونت در فضاهای غیررسمی باشند. از طرف دیگر، وجود خدمات آموزشی با کیفیت بالا می‌تواند باعث افزایش قیمت مسکن شده و افرادی که قادر به تأمین هزینه‌های بالای مسکن نیستند، احتمالاً به سکونت در فضاهای غیررسمی مثل پشت‌بام‌ها و پارکینگ‌ها روی می‌آورند.

نکته جالب توجه در این فرضیه این است که با وجود اینکه منطقه ۴ و ۵ در بازه زمانی مورد بررسی از نظر کمیت مدارس، رتبه‌های اول را به دست آورده‌بودند، چیزی که در تفکر عامه وجود دارد، این است که منطقه ۶ به لحاظ کیفیت آموزشی بهترین منطقه تهران است. این مسأله را می‌توان از صحبت‌های شهروندان متوجه شد.

جدول ۷. نتایج همبستگی رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات آموزشی و سکونتگاه‌های غیررسمی

P Values (معنی‌داری)	T	انحراف استاندارد	مجذور همبستگی	R	متغیرها
۰/۸۲۷	۰/۰۲۱۸	۰/۲۵۶	۰/۰۰۳	-۰/۰۵۶	خدمات آموزشی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰
۰/۰۰۰	۱۱/۵۱	۰/۰۶۷	۰/۶۰۲	۰/۷۷۶	خدمات آموزشی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵
۰/۰۰۰	۹۰/۱۳۴	۰/۰۱۱	۰/۹۵۵	۰/۹۷۷	خدمات آموزشی ۱۳۹۰ و خدمات آموزشی ۱۳۹۵
۰/۰۱۵	۲/۴۴۶	۰/۱۷۲	۰/۱۷۷	۰/۴۲۰	خدمات آموزشی ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰
۰/۰۰۰	۱۹۰/۸۸۶	۰/۰۰۵	۰/۹۶۴	۰/۹۸۲	خدمات آموزشی ۱۳۹۵ و خدمات آموزشی ۱۴۰۰

فرضیه ۵. به نظر می‌رسد که بین توسعه نامتوازن خدمات بهداشتی در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



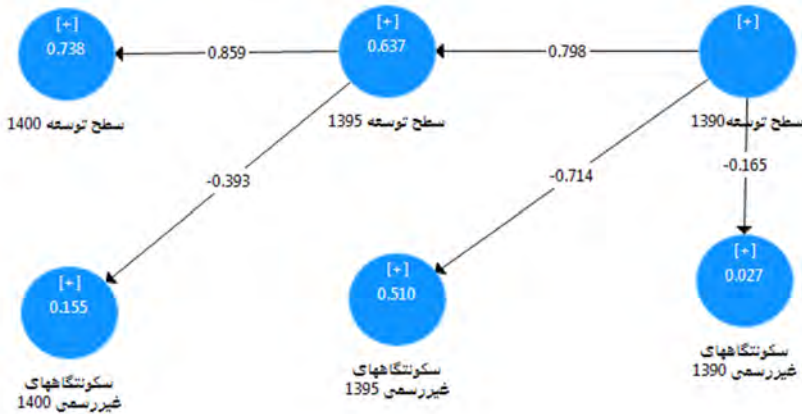
الگوی ۵. برآورد ضرایب همبستگی رابطه بین خدمات بهداشتی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی الگوی ۵ نتایج همبستگی رابطه بین توسعه خدمات بهداشتی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی را نشان می‌دهد. طبق برآورد، توسعه خدمات بهداشتی سال ۱۳۹۰، ۹۷/۶ درصد از توسعه خدمات بهداشتی سال ۹۵ را تبیین می‌کند و توسعه خدمات بهداشتی سال ۱۳۹۵ نیز تبیین‌کننده ۹۸/۵ درصد از توسعه خدمات بهداشتی سال ۱۴۰۰ است. همچنین، ۵۷/۱ درصد از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۵ را خدمات بهداشتی نامتوازن سال ۱۳۹۰ تبیین می‌کند و ۲۴/۲ از سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ ناشی از توسعه خدمات بهداشتی نامتوازن سال ۱۳۹۵ است. سطح معنی‌داری (P values) نمایش داده‌شده در جدول ۸ نیز نشان می‌دهد که فرضیه محقق در خصوص ارتباط بین توسعه خدمات بهداشتی نامتوازن مناطق ۲۲ گانه و افزایش سکونتگاه‌های غیررسمی با اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود. در این الگو نیز مانند سایر فرضیات برای اطمینان بیشتر، ارتباط بین توسعه خدمات بهداشتی نامتوازن سال ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۹۰ بررسی شد که نتایج نشان داده‌شده حاکی از عدم ارتباط بین دو متغیر است. نابرابری در تخصیص منابع بهداشتی و پزشکی بین مناطق مختلف، به‌ویژه در مناطق حاشیه‌ای و کم‌برخوردار و کمبود زیرساخت‌های بهداشتی مثل مراکز بهداشتی

و درمانی ناکافی در مناطق حاشیه‌ای که منجر به عدم دسترسی ساکنان به خدمات بهداشتی می‌شود و همچنین، افزایش جمعیت به دلیل مهاجرت به تهران و عدم توانایی سیستم بهداشتی در پاسخ‌گویی به نیازهای بهداشتی ساکنان جدید و مواردی از این قبیل، عواملی هستند که به تشدید شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی کمک می‌کنند. منطقه ۶ از لحاظ توسعه مراکز بهداشتی، بیمارستان‌ها و درمانگاه‌ها رتبه اول شهر تهران را دارد. از طرفی، بخش زیادی از خدمات بهداشتی و پزشکی نظیر مراکز دندانپزشکی، بیمارستان‌های خصوصی، داروخانه‌ها و مانند آن زیر نظر بخش خصوصی است و اغلب سرمایه‌گذاران ترجیح می‌دهند که در مناطقی سرمایه‌گذاری کنند که شانس برگشت سرمایه بیشتر است؛ بنابراین، در بسیاری از موارد، تجمیع خدمات در یک یا چند منطقه خاص شکل می‌گیرد و دلیلی برای مهاجرت‌های درون‌شهری می‌شود.

جدول ۸. نتایج همبستگی رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات بهداشتی و سکونتگاه‌های غیررسمی

متغیرها	R	مجذور همبستگی	انحراف استاندارد	T	P Values (معنی‌داری)
خدمات بهداشتی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰	۰/۰۵۷	۰/۰۰۳	۰/۲۱	۰/۲۷۴	۰/۷۸۵
خدمات بهداشتی ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵	۰/۷۵۶	۰/۵۷۱	۰/۰۷۳	۱۰/۳۲	۰/۰۰۰
خدمات بهداشتی ۱۳۹۰ و خدمات بهداشتی ۱۳۹۵	۰/۹۸۸	۰/۹۷۶	۰/۰۰۴	۲۶۲/۰۴۴	۰/۰۰۰
خدمات بهداشتی ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰	۰/۴۹۲	۰/۲۴۲	۰/۱۵۸	۳/۱۱۶	۰/۰۰۲
خدمات بهداشتی ۱۳۹۵ و خدمات بهداشتی ۱۴۰۰	۰/۹۹۲	۰/۹۸۵	۰/۰۰۳	۳۴۶/۷۴۳	۰/۰۰۰

فرضیه کلی: به نظر می‌رسد بین توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی شهر تهران و سکونتگاه‌های غیررسمی رابطه برقرار است.



الگوی ۶. برآورد ضرایب همبستگی رابطه توسعه اقتصادی - اجتماعی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

جدول ۹ نشان می‌دهد که مقدار ضریب همبستگی R برای توسعه نامتوازن ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵ (۰/۷۱۴-)، توسعه نامتوازن ۱۳۹۰ و توسعه نامتوازن ۱۳۹۵ (۰/۷۹۸+)، توسعه نامتوازن ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰ (۰/۳۹۳-) و برای توسعه نامتوازن ۱۳۹۵ و توسعه نامتوازن ۱۴۰۰ نیز (۰/۸۵۹+) شده است که نشان‌دهنده همبستگی نسبتاً قوی بین متغیرهای ذکر شده است و با توجه به سطح معنی‌داری مشاهده شده بین متغیرهای ذکر شده، فرضیه اصلی محقق نیز در سطح ۹۹٪ اطمینان تأیید می‌شود. لازم به ذکر است که ضرایب تعدیل/مجذور همبستگی (R^2) نشان‌دهنده این است که ۵۱ درصد از کل تغییرات مربوط به سکونتگاه‌های غیررسمی هر منطقه در سال ۱۳۹۵ وابسته به رتبه توسعه‌یافتگی آن منطقه در سال ۱۳۹۰ و ۱۵/۵ درصد از کل تغییرات مربوط به سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۴۰۰ نیز وابسته به رتبه توسعه‌یافتگی آن منطقه در سال ۱۳۹۵ است.

جدول ۹. نتایج همبستگی رابطه توسعه اقتصادی - اجتماعی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی

متغیرها	R	مجذور همبستگی	انحراف استاندارد	T	P Values (معنی داری)
توسعه نامتوازن ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۰	۰/۱۶۵	۰/۰۲۷	۶/۴۹۳	۰/۷۶۹	۰/۴۶۲
توسعه نامتوازن ۱۳۹۰ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۳۹۵	۰/۷۱۴	۰/۵۱۰	۰/۱۳۵	۱۰/۶۲۸	۰/۰۰۰
توسعه نامتوازن ۱۳۹۰ و توسعه نامتوازن ۱۳۹۵	۰/۷۹۸	۰/۶۳۷	۳/۳۲۸	۸/۸۹۶	۰/۰۰۰
توسعه نامتوازن ۱۳۹۵ و سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۴۰۰	-۰/۳۹۳	۰/۱۵۵	۳/۳۸۱	۲/۳۴۷	۰/۰۷۱
توسعه نامتوازن ۱۳۹۵ و توسعه نامتوازن ۱۴۰۰	۰/۸۵۹	۰/۷۳۸	۰/۱۱۵	۱۸/۸۲۹	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، مطالعه‌ای در سطح خرد است که تنگناها و اثرات توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی شهر تهران را در مناطق ۲۲ گانه بررسی کرده‌است. نتایج نشان می‌دهد که در بازه زمانی مورد بررسی، منطقه ۶ توسعه‌یافته‌ترین منطقه است؛ به‌ویژه در شاخص‌های سرمایه‌گذاری، رفاه اجتماعی و خدمات بهداشتی. کم‌برخوردارترین مناطق نیز مناطق ۹، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۱ هستند و مناطق ۱ تا ۶ با یک روند نسبتاً هماهنگ در تمام شاخص‌ها توسعه داشته‌اند و مناطق ۲۰ و ۲۲ در بُعد خدمات عمومی شهری و زیربنایی یک جهش بالا داشته‌اند اما در سایر ابعاد پایین‌ترین رتبه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

این عدم‌توازن، در پژوهش‌های پیشین (فیروزآبادی و ایمانی‌جاگرمی ۱۳۸۵، محمدزاده‌اصل و همکاران ۱۳۸۹، رفیعیان و شالی ۱۳۹۱، مشکینی و همکاران ۱۳۹۲، مرصومی و خزایی ۱۳۹۳، صادقی و زنجری ۱۳۹۶) نیز نشان داده شده‌است. به‌عنوان نمونه، مشکینی و همکاران (۱۳۹۲) با بهره‌گیری از شاخص‌های توسعه متوازن و استفاده از ۲ شاخص کلی توسعه در قالب شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی، با استفاده از شاخص‌های سرمایه‌گذاری،

خدمات عمومی شهری و زیربنایی، خدمات بهداشتی، رفاه اقتصادی و خدمات آموزشی نشان می‌دهد که مناطق ۱، ۳، ۶ و ۱۲ از لحاظ توسعه متوازن شرایط مناسب‌تری را نسبت به دیگر مناطق شهر تهران دارا بوده و مناطق ۱۰، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۱ مناطق ناپایدار اجتماعی در شهر تهران طبق شاخص‌های مورد بررسی هستند. برای این اساس، در بررسی دو فرضیه اول^۱ (رابطه بین سرمایه‌گذاری نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی) و (رابطه بین رفاه اجتماعی نامتوازن و سکونتگاه‌های غیررسمی) نشان داده شد که هرچه توسعه سرمایه‌گذاری و رفاه اجتماعی در مناطق، از توازن کمتری برخوردار باشد، تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی افزایش می‌یابد. هم‌سو با نتایج این فرضیات، بررسی‌های ماتاریرا و همکاران (۲۰۲۳)، آلجری (۲۰۲۲)، دبرونر و هارتمن (۲۰۲۰)، اسلیوزا (۲۰۰۴)، حجاریان (۱۴۰۲)، صلواتی و پورمحمدی (۱۴۰۲)، رضایی و همکاران (۱۴۰۱)، پوراحمد و همکاران (۱۴۰۰)، ربانی و همکاران (۱۳۸۵) و محمدی و همکاران (۱۳۸۷) است که نشان می‌دهند ناپایداری عوامل اقتصادی می‌تواند منجر به گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی شود.

در فرضیه سوم، چهارم و پنجم^۲ نیز رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات عمومی شهری و زیربنایی، خدمات آموزشی و خدمات بهداشتی با تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی معنادار شد. نتایج این فرضیات هم‌سو با بررسی‌های تورس‌پارا و همکاران (۲۰۲۴)، ایزوییلو و ساوادوگو (۲۰۲۱)، دبرونر و هارتمن (۲۰۲۰) و اسدی (۱۴۰۲) است. در حالت کلی، نتایج بررسی حاضر نشان می‌دهد که هرچه توسعه مناطق از توازن کمتری برخوردار باشد، گرایش به سمت سکونتگاه‌های غیررسمی بیشتر است. این نتایج با بررسی‌های ماتاریرا و همکاران (۲۰۲۳)، انصاری و همکاران (۲۰۲۰)، ویکسیا و همکاران (۲۰۱۱)، اسلیوزا (۲۰۰۴)، علی‌محسنی (۱۴۰۰)، کمانرودی و همکاران (۱۳۹۸)، زنگی‌آبادی و مبارکی (۱۳۹۱) و ربانی و همکاران (۱۳۸۵) هم‌سو است که

۱. شاخص‌های اقتصادی

۲. شاخص‌های اجتماعی

نشان می‌دهند توسعه نامتوازن اقتصادی - اجتماعی می‌تواند منجر به گسترش حاشیه‌نشینی و ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی شود.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که شهر تهران، به‌عنوان پایتخت ایران، با چالش‌هایی از جمله توسعه نامتوازن اقتصادی و اجتماعی مواجه است که به شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی منجر شده‌است. این سکونتگاه‌ها نه تنها مشکلات اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند، بلکه به امنیت اجتماعی و فردی ساکنان نیز آسیب می‌زنند. تفاوت‌های چشم‌گیر در درآمدها و فرصت‌های شغلی باعث شده‌است که بخش‌های کم‌درآمد جامعه، گاه به سکونتگاه‌های غیررسمی روی آورند. از طرف دیگر، ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی معمولاً از دسترسی به خدمات بهداشتی، آموزشی و زیرساخت‌های شهری محروم هستند و به دلیل شرایط اقتصادی نامساعد و کمبود زیرساخت‌های مناسب، معمولاً با مشکلاتی از قبیل بیکاری، فقر و نابرابری اجتماعی دست‌وپنجه نرم می‌کنند. این وضعیت نه تنها به تضعیف امنیت اجتماعی منجر می‌شود، بلکه احساس تعلق به جامعه را نیز کاهش می‌دهد؛ بنابراین، برای بهبود شرایط امنیتی و اجتماعی در این مناطق، نیاز به اتخاذ سیاست‌های مؤثر و جامع وجود دارد که به کاهش نابرابری‌ها و بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی کمک کند.

پیشنهادها

باتوجه به نتایج پژوهش در راستای تحقق توسعه متوازن و عدالت محور باهدف تمرکز بر مناطق کمتر برخوردار و رسیدن به یک توسعه پایدار و قابل قبول، پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱. باتوجه به وجود رابطه بین سرمایه‌گذاری نامتوازن در مناطق ۲۲گانه

تهران و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی پیشنهاد می‌شود:

الف. بر سرمایه‌گذاری در مناطق حاشیه‌ای و کم‌برخوردار به‌منظور

بهبود شرایط زندگی و کاهش نابرابری‌ها تمرکز شود؛

ب. استراتژی توسعه باید بر اصل توسعه مناطق کمتر برخوردار قرار

بگیرد و در راستای تحقق توسعه متوازن در تمام مناطق، اختصاص

بخشی از درآمد مناطق پردرآمد و توسعه‌یافته به مناطق محروم، می‌تواند ساختار توسعه‌ای را به‌طور طبیعی اصلاح کند؛

ج. استفاده از روش‌های تعرفه‌ای در مناطق محروم می‌تواند منجر به کاهش تفاوت‌های منطقه‌ای شود. با اختصاص بهینه امکانات در مناطق محروم و ارائه طرح‌های تشویقی برای سرمایه‌گذاران، می‌توان به بهبود روند توسعه کمک شایانی کرد.

۲. در راستای تأیید وجود رابطه بین رفاه اجتماعی نامتوازن در مناطق ۲۲گانه تهران و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی، پیشنهاد می‌شود که برای ارتقای سطح کمی و کیفی شاخص‌های بهداشتی، آموزشی، سرمایه‌گذاری و رفاه اجتماعی، توجه ویژه‌ای به مناطق ۲۲گانه و به‌ویژه مناطق محروم و کمتر برخوردار شود. به‌طورقطع، در هرکدام از این مناطق، توانایی‌ها و ظرفیت‌هایی در بخش صنایع کوچک‌مقیاس، صنایع‌دستی و مانند آن وجود دارد که چنانچه این موارد در نظر گرفته‌شود، می‌تواند باعث افزایش اشتغال‌زایی و متعادل شدن درآمدها و در نتیجه، کاهش فقر و بیکاری و متعاقب آن، کاهش سکونتگاه‌های غیررسمی شود.

۳. با توجه به وجود رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات عمومی شهری و زیربنایی در مناطق ۲۲گانه تهران و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی، پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های جامع برای توزیع عادلانه منابع و خدمات عمومی در تمامی مناطق شهر، به‌ویژه مناطق کمتر توسعه‌یافته تدوین و با انجام مطالعات و تحقیقات میدانی برای شناسایی نیازهای واقعی ساکنان مناطق مختلف، تخصیص منابع متناسب با نیاز هر منطقه انجام شود.

۴. در راستای تأیید رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات آموزشی در مناطق ۲۲گانه تهران و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی، پیشنهاد می‌شود که فعالیت‌های آموزشی و خدمات آموزشی در مناطق کمتر برخوردار و

محروم و حاشیه‌ای به‌لحاظ کمی و کیفی افزایش یافته و در روند موجود تجدیدنظر شود.

۵. باتوجه‌به وجود رابطه بین توسعه نامتوازن خدمات بهداشتی و پزشکی در مناطق ۲۲گانه تهران و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی پیشنهاد می‌شود:

الف. برنامه‌های مراقبت ویژه برای گروه‌های آسیب‌پذیر مانند زنان باردار، کودکان و سالمندان طراحی و اجرا شود؛

ب. خدمات ویژه و حمایت‌های مالی برای بیماران خاص و مزمن به‌منظور کاهش بار اقتصادی آنها ارائه شود؛

ج. نظام ارجاع مناسب بین مراکز بهداشتی و بیمارستان‌ها به‌منظور تسهیل دسترسی به خدمات تخصصی و افزایش کیفیت خدمات ارائه‌شده طراحی و اجرا شود؛

د. خدمات مشاوره‌ای رایگان به ساکنان مناطق کمتر توسعه‌یافته در زمینه‌های مختلف بهداشتی و پزشکی به‌منظور ارتقای آگاهی و پیشگیری از بیماری‌ها ارائه شود.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر برگرفته از رساله پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه است و نویسندگان اعلام می‌دارند که از هیچ‌گونه حمایت مالی استفاده نکرده‌اند. همچنین، نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از کارشناسان تخصصی حوزه‌های مختلف در شهرداری که در دسترسی به اطلاعات و یافته‌های پژوهش با پژوهشگران همکاری کردند، قدردانی کنند.

فهرست منابع

- اسدی، احمد. (۱۴۰۲). ظرفیت‌سنجی نظام برنامه‌ریزی مسکن در تأمین مسکن قابل استطاعت (مطالعه‌موردی: کلان‌شهر تبریز). فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی. ۶ (۳). ۱۷۸-۱۹۳.
- https://www.gahr.ir/article_170984.html
- ازکیا، مصطفی. (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی توسعه. تهران: کلمه.
- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۴). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. تهران: نشر نی.
- بابایی‌الیاسی، میلاد؛ پیریان‌کلات، امید؛ پیلهور، علی‌اصغر؛ زارع‌یرجی، مهرزاد. (۱۴۰۱). امکان‌سنجی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی بر پایه ادراک ذهنی در محله زورآباد شهر لوشان. مجله توسعه فضاها‌ی پیراشهری.
- https://www.jpustd.ir/article_150630.html
- بشیریه، تهمورث؛ مظفری، محمدسعید. (۱۳۹۷). رابطه حاشیه‌نشینی با ارتکاب جرم در شهر کرمانشاه (مورد مطالعه: منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد کرمانشاه در سال ۱۳۹۳). مجله پژوهش‌های حقوق و جزا و جرم‌شناسی. ۶ (۱۱). ۱۶۷-۱۹۰.
- https://jclc.sdil.ac.ir/article_66830.html
- پاک‌نژاد، نوید. (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی تجارب جهانی در سیاست‌گذاری‌های ساماندهی اسکان غیررسمی. فصلنامه علمی - مهندسی ساختمان و علوم مسکن. مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی. ۱۳ (۲)، ۱۳-۲۱.
- https://behs.bhrc.ac.ir/article_119137.html
- پوراحمد، احمد؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ چرخان، شهرام. (۱۴۰۰). تحلیل نابرابری فضایی سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی محلات منطقه دو شهر تهران. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای. ۱۹ (۱)، ۲۹۵-۳۲۲.
- https://jgrd.um.ac.ir/article_40368.html
- پوررجی، میلاد. (۱۴۰۰). طرح پژوهشی برساخت معنای توسعه در مناطق حاشیه‌نشین مبتنی بر فناوری‌های ارتباطی و اطلاعات ICT، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- <https://nrsp.ac.ir>

- حجاریان، احمد. (۱۴۰۲). نقش شاخص‌های اقتصاد رانتهی در گسترش محله‌ها و سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه‌موردی: منطقه ۱۴ کلان‌شهر اصفهان). دو فصلنامه توسعه‌محلی (روستایی - شهری). ۱۵ (۱)، ۷۸-۹۱.
https://jrd.ut.ac.ir/article_92789.html/
- حکیمی‌نیا، بهزاد؛ صادق‌زاده‌تبریزی، محبوبه. (۱۳۹۱). مبانی نظری توسعه و توسعه پایدار. اصفهان: کنکاش.
- حاتمی‌نژاد، حجت؛ درودی، حمید؛ عمرانی، علی. (۱۴۰۰). تحلیل بر عوامل مؤثر در گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه‌موردی: شهرک شهید باهنر مشهد). نشریه علمی تخصصی جغرافیدانان. ۱ (۲)، ۷۱-۵۲.
<https://geographersjr.ir/current-journal/>
- خواجه‌سروری، غلامرضا؛ آریافر، شهره. (۱۳۹۹). حاشیه‌نشینی و تأثیر آن بر توسعه سیاسی - اجتماعی در کلان‌شهر تهران. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۳ (۴)، ۱۴۳-۱۷۰.
https://jou.spsiran.ir/article_122092.html/
- درویشی، صیاد. (۱۴۰۲). تأثیر شهر هوشمند بر ارتقای احساس امنیت با متغیر میانجی سرمایه اجتماعی. فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا. ۸ (۲)، ۹۵-۱۳۰.
http://ssj.jrl.police.ir/article_101625.html/
- ربانی، رسول؛ وارثی، حمیدرضا؛ عریضی، فروغ‌السادات؛ حسینی، محمدرضا. (۱۳۸۵). بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسأله حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز. مجله جغرافیا و توسعه. ۴ (۷)، ۸۹-۱۱۴.
https://gdij.usb.ac.ir/article_3801.html/
- رضایی، میثم؛ بلاغی، رسول؛ شمس‌الدینی، علی؛ شاعر، فاطمه؛ ماندنی، سعید. (۱۳۹۵). ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهرها (مطالعه‌موردی: محلات حاشیه‌نشین شهر شیراز). فصلنامه جغرافیایی سرزمین علمی - پژوهشی. ۱۳ (۵۲)، ۷۵-۵۷.
https://journals.srbiau.ac.ir/article_10048.html/
- رضایی، سهیلا؛ کریمیان‌بستانی، مریم؛ میری، غلامرضا. (۱۴۰۱). شاخص‌های پیشران در بازآفرینی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زاهدان. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۳۷ (۴)، ۵۶۵-۵۷۳.

<https://georesearch.ir/article-1-1394-fa.html/>

- رفیعیان، مجتبی؛ شالی، محمد. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی سطح توسعه یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری. مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا. ۱۶ (۴)، ۲۵-۴۸.

https://hsmsp.modares.ac.ir/browse.php?a_id=5052

- زاهدی، محمدجواد. (۱۳۸۲). توسعه و نابرابری. تهران: مازیار.

- زنگی‌آبادی، علی؛ مبارکی، امید. (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی شهر تبریز و پیامدهای آن (مطالعه‌موردی: محلات احمدآباد، کوی بهشتی، خلیل‌آباد). مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی. ۲۳ (۱)، ۶۷-۸۰.

https://gep.ui.ac.ir/article_18531.html/

- سبزی، منیژه؛ محمدی‌مقدم، یوسف؛ محمدیان ساروی، محسن؛ نفری، ندا؛ شیخ‌الاسلامی‌کندلوسی، نادر. (۱۴۰۳). ارائه الگوی هوشمندسازی سازمانی باتأکید بر مؤلفه‌های حکمرانی خوب. فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، ۹ (۲). ۱۳۳-۱۶۶.

http://ssj.jrl.police.ir/article_103185.html/

- سیفاللهی، سیف‌الله. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران. تهران: جامعه‌پژوهان سینا.

- شریف‌زادگان، محمدحسین؛ صفوی، سیده‌فائزه. (۱۴۰۲). راهکارهای نهادی برای مواجهه با سکونتگاه‌های غیررسمی کشور با تأکید بر عدالت؛ مورد پژوهش: کلان‌شهر تهران. برنامه‌ریزی فضایی و سیاست‌گذاری توسعه. ۱ (۱)، ۲-۱۷.

https://spdp.sbu.ac.ir/article_103702.html/

- شریعتی‌منش، محمدرضا. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر حاشیه‌نشینی بر احساس امنیت اجتماعی شهروندان شهر جهرم. نشریه مشارکت و توسعه اجتماعی. ۱ (۲)، ۴۲-۶۱.

http://jpsd.hormozgan.ac.ir/browse.php?a_id=51&sid=1&slc_lang=fa/

- صادقی، رسول؛ زنجری، نسیم. (۱۳۹۶). الگوی فضایی نابرابری توسعه در مناطق ۲۲گانه کلان‌شهر تهران. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی. ۱۷ (۶۶)، ۱۴۹-۱۸۴.

https://refahj.uswr.ac.ir/browse.php?a_id=3026&sid=1&slc_lang=fa/

- صلواتی، سامان؛ پورمحمدی، محمدرضا. (۱۴۰۲). واکاوی پیشران‌های کلیدی برنامه‌ریزی مسکن افشار کم‌درآمد شهری با رویکرد آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: ناحیه منفصل شهری نایسر، سنندج). جغرافیا و روابط انسانی. ۵ (۴)، ۲۳-۴۷.
https://www.gahr.ir/article_168998.html/
- عبدالرحمانی، رضا؛ داودی دهاقانی، ابراهیم؛ درویشی، رضا. (۱۴۰۲). عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر جرایم خشن و راهکارهای پیشگیرانه در استان خوزستان. فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا. ۸ (۴)، ۱۲۹-۱۵۸.
http://ssj.jrl.police.ir/article_102628.html/
- فیروزآبادی، سیداحمد؛ حسینی، سیدرسول؛ قاسمی، روح‌الله. (۱۳۸۹). مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی. فصلنامه رفاه اجتماعی. ۱۰ (۳۷)، ۵۷-۹۳.
<https://refahj.uswr.ac.ir/article-1-307-fa.html/>
- کمانرودی کجوری، موسی؛ پریزادی، طاهر؛ کرمی، مهدی. (۱۳۹۸). فرآیند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی در محدوده پیراشهری مشکین‌شهر. مجله توسعه فضاهای پیراشهری. ۱ (۲)، ۱-۱۴.
https://www.jpud.ir/article_114002.html/
- گیدنز، آنتونی. (۱۴۰۲). جامعه‌شناسی. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- محسنی، رضاعلی. (۱۴۰۰). شهر و مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی با تأکید بر روش‌های ساماندهی و توانمندسازی آن (مورد مطالعه: شهر ساری). نشریه مطالعات توسعه اجتماعی ایران. ۱۳ (۲)، ۱۱۵-۱۲۹.
<https://sanad.iau.ir/Journal/jjsds/Article/821758/>
- محمدزاده‌اصل، نازی؛ امام‌وردی، قدرت‌الله؛ سریرافراز، محمد. (۱۳۸۹). رتبه‌بندی شاخص‌های رفاه شهری مناطق مختلف شهر تهران. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. ۱ (۱)، ۸۵-۱۰۶.
https://jupm.marvdasht.iau.ir/article_1576.html/
- محمدی، یاسر؛ رحیمیان، مهدی؛ موحدمحمدی، حمید؛ طرفی، عبدالحسن. (۱۳۸۷). بررسی چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهرستان کوهدشت. استان لرستان. پژوهش‌های جغرافیای انسانی. ۴۱ (۴)، ۸۵-۹۸.
https://jhgr.ut.ac.ir/article_19805.html/

- مرصومی، نفیسه؛ خزایی، کاظم. (۱۳۹۳). توزیع فضایی خدمات شهری و نقش آن در توسعه پایدار شهر (مطالعه موردی: مادرشهر تهران)، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری. ۵ (۱۸)، ۲۱-۴۰.

https://jupm.marvdasht.iau.ir/article_538.html/

- مشکینی، ابوالفضل؛ برهانی، کاظم؛ شعبان زاده نمینی، رضا. (۱۳۹۲). تحلیل فضایی سنجش پایداری اجتماعی شهری (مورد مطالعه: مناطق ۲۲ گانه شهر تهران). جغرافیا. ۱۱ (دوره جدید) (۳۹)، ۱۸۶-۲۱۱.

https://mag.iga.ir/issue_34785_34823.html/

- ملکی، سعید؛ داری پور، نادیا؛ سیاحی، زهرا. (۱۳۹۶). سنجش رابطه میان محل سکونت و انحرافات اجتماعی (مطالعه موردی: محلات حاشیه نشین و غیرحاشیه نشین نهضت آباد و گلستان شهر اهواز). فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی. ۱۲ (۲)، ۳۰۱-۳۱۳.

https://journals.iau.ir/article_532882.html/

- Abebe, M.S., Derebew, K.T. & Gemed, D.O. (2019), Exploiting temporal-spatial patterns of informal settlements using GIS and remote sensing technique: a case study of Jimma city, Southwestern Ethiopia. *Environ Syst Res* 8 (6), 1-11
<https://doi.org/10.1186/s40068-019-0133-5>

- Aljafreh, A., Altal, R., & Ibrahim, A. (2021). The social role of open spaces in informal settlements in Jordan. *Open House International*, 47 (1), 2-16.

https://www.researchgate.net/publication/353222220_The_social_role_of_open_spaces_in_informal_settlements_in_Jordan.
DOI:10.1108/OHI-02-2021-0023

- Alhajri, M.F. (2022). Housing challenges and programs to enhance access to affordable housing in the Kingdom of Saudi Arabia. *Ain Shams Engineering Journal*, 13, 1-13.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2090447922001095>.

<https://doi.org/10.1016/j.asej.2022.101798>

- Anierobi. Christopher M, Nwalusi. Dickson M, Efobi. Kingsley O, Nwosu. Kelechi I, Nwokolo. Nneka C, Ibem. Eziyi O. (2023). Urban Housing Inequality and the Nature of Relationship Between Formal and Informal Settlements in Enugu Metropolis, Nigeria, First published online August 31, 2023.

<https://doi.org/10.1177/21582440231192390>

- Ansari. Rizwan Ahmed, Malhotra. Rakesh, Buddhiraju. Krishna Mohan (2020), Identifying Informal Settlements Using Contourlet Assisted Deep Learning, 20 (9), 2733;

<https://doi.org/10.3390/s20092733>

- Bhatti, M., Dixon, A., (2003). Special focus: housing, environment and sustainability. *Housing Studies* 18 (4), 501-504.
https://www.researchgate.net/publication/292290022_Special_focus_Housing_environment_and_sustainability.
 DOI:10.1080/02673030304246
- Debrunner, Gabriela & Hartmann, Thomas. (2020). Strategic use of land policy instruments for affordable housing – Coping with social challenges under scarce land conditions in Swiss cities. *Land Use Policy*, 99, 1-12.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837720308930>.
<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104993>
- Ezebilio, E., & Savadogo, P. (2021). Preferences for infrastructure and determinants of decision to live in a makeshift house in informal settlements. *Economics*, 9 (4), 183.
<https://www.econstor.eu/handle/10419/257341>. doi:10.3390/economies9040183
- Matarira D, Mutanga O, Naidu M, Mushore TD, Vizzari M. (2023) Characterizing Informal Settlement Dynamics Using Google Earth Engine and Intensity Analysis in Durban Metropolitan Area, South Africa: Linking Pattern to Process. *15 (3):2724*.
<https://doi.org/10.3390/su15032724>
- Torres Parra. Camilo Alberto, Madero. Yelinca Nalena Saldeño, Méndez. Mauricio González, Fasolino. Isidoro, Flores. Noé Villegas, Grimaldi. Michele, Acosta. Natalia Carrillo and Cicalese. - Federica (2024), Evaluation of the Impact of Informal Settlements on the Physical and Mental Health of Residents—Case Study Santa Marta—Bogotá, Colombia, 16 (5), 1964;
<https://doi.org/10.3390/su16051964>.
- Wekesa. B.W, Steyn. G.S, Otieno. F.A.O. (Fred), (2011), A review of physical and socio-economic characteristics and intervention approaches of informal settlements,
<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2010.09.006>.
- World Bank (2020). *Infrastructure for Development: The World Bank Group's Approach to Infrastructure*. World Bank
- World Health Organization (WHO) (2021). *World Health Statistics*.
<https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>.
- Šliužas. Ričardas Vytautas, (2004), *Managing Informal Settlements A Study Using Geo-Information in Dar es Salaam, Tanzania*, International Institute for Geo-Information Science and Earth Observation (ITC),
<http://www.itc.nl>
- UN- HABITAT. (2006), *strategic vision, the United Nations human settlements program, Nairobi, Kenya*,. Earthscan Publications Ltd, London and Sterling, VA
- UNESCO (2014). *Teaching and Learning: Achieving Quality for All*. Global Education Monitoring Report.
<https://www.unesco.org/gem-report/en/teaching-and-learning-achieving-quality-all>

- United Nations (2021). World Social Report 2021: Promoting Social Integration in a Time of Crisis.

<https://social.desa.un.org/development/dspd/world-social-report/2021.html>



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی